

“ולקחתם לכם” – נטילה, הגבהה ונענוע

פתיחה

- א. תנאים: על נטילת לולב... לולב כדי לנענע בו
- ב. תלמוד בבלי: לולב כדי לנענע, והיכן היו מנענעין, מדאגביה נפק ביה
- ג. הלכה למעשה: נטילה, נענועים וברכות
- ד. תלמוד ירושלמי: לולב כדי לנענע, והיכן היו מנענעין, נתפלל בו סיכום

פתיחה

המצוה בתורה בנוגע ללקיחת ארבעה מינים היא:

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים (ויקרא כג, מ)¹.
הפעולה הנדרשת היא לקיחה? בלשון חז"ל פעולת הלקיחה נקראת נטילה, ונוסח הברכה הוא “על נטילת לולב”, וכן מוזכר במקורות שיש לנענע את הלולב.

1 בתחילת ימי הבית השני מלמד עזרא את הקהל על מצוות חודש תשרי, ושם נאמר: “ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלים לאמר צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשת סוכות ככתוב” (נחמיה ח, טו). בפסוק נזכרו חלק מארבעה המינים, וכן חלק משבעת המינים. כמו כן נזכרו “ועלי הדס... ועלי עץ עבות”. לדברי ר' יהודה שיש לסכך רק בארבעת המינים: “הני לדפנות, עלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לסכך” (סוכה לז, א), עלי זית ועלי עץ שמן - לדפנות. ההבאה של המינים הללו לא קשורה למצות ארבעה המינים. אך לדברי רב חסדא: “הדס שוטה לסוכה, ועץ עבות ללולב” (סוכה יב, א), מכאן שחלק מהמינים יעדו למצות ארבעת המינים וחלק למצות סוכה. ר' אברהם אבן עזרא (ויקרא כג, מ) כתב שהצדוקים הביאו ראייה מהפסוק בספר נחמיה שכוונת התורה להביא מינים אלו לעשות סוכות, “ואלה עוורי לב. הלא יראו, כי אין בספר עזרא [נחמיה] ערבי נחל ולא פרי עץ כלל, רק עלי חמישה מינים”. ראה מאמרי: “ארבעה ושבעה מינים בסוכות עזרא ונחמיה”, אמונת עתיך 19 (תשנ"ח) עמ' 7 ואילך.

2 במצוה נוספות בתורה מופיעה פעולת הלקיחה. בפסח מצרים: “ולקחתם אגדת אזוב” (שמות יב, כב); בטהרת מצורע: “וצוה הכהן ולקח למיטהר שתי צפורים חיות טהורות ועץ ארו ושני תולעת ואזוב” (ויקרא יד, ד); בפרה אדומה: “ויקחו אליך פרה אדמה תמימה” (במדבר יט, ב). על כך נדרש במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (שמות יב, כב): “ולקחתם ר' יהודה אומר: נאמר כאן [בפסח מצרים] לקיחה, ונאמר לקיחה בפרה, ונאמר לקיחה בלולב, ונאמר לקיחה במצורע. מה לקיחה האמורה כאן אגודה, אף לקיחה האמורה להלן אגודה”. פעולת הלקיחה היא עשיית אגודה. אמנם ההשוואה של ר' יהודה לא מקובלת על הכל. ראה בגמרא סוכה יא, ב; לג, א; מנחות כז, א. על המילה “ולקחתם” שבפסוק על ארבעת המינים דרשו דרשות נוספות: “שתהא לקיחה תמה” (סוכה לד, ב), “משלכם”, “ביד כל אחד ואחד” (סוכה מא, ב).

נוסף על כך בתלמוד בבלי נזכר שגם בעת הגבהת ארבעת המינים יוצאים ידי חובת המצוה. מצות ארבעת המינים כוללת אם כן נטילה, נענוע והגבהה. מהי משמעותן של הפעולות הללו?

א. תנאים: על נטילת לולב... לולב כדי לנענע בו

נוסח הברכה על מצות לולב מופיע בתוספתא במסכת ברכות, וביטויים נוספים הקשורים לנטילת הלולב מופיעים במשנה ובתוספתא במסכת סוכה:

העושה לולב לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, כשהוא **נוטלו** אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על **נטילת** לולב (תוספתא ברכות [ליברמן] ג, י).

אתרוג... של תרומה טהורה לא **יטול**, ואם **נטל** כשר (משנה סוכה ג, ה) מי שבא בדרך, ולא היה בידו לולב **ליטול**, לכשיכנס לביתו **יטול** על שולחנו. לא **נטל** שחרית, **יטול** בין הערביים, שכל היום כשר ללולב (שם ט).

בראשונה היה לולב **ניטל** במקדש שבעה ובמדינה יום אחד, משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב **ניטל** במדינה שבעה זכר למקדש (שם יב).

מצות לולב כיצד... התקינו שיהא כל אחד ואחד **נוטל** בביתו (שם ד, ד). אם אין לו אתרוג לא **יטול** עמו לא רימון פריש ולא דבר אחר (תוספתא סוכה [ליברמן] ב, ט).

דברי תנאים נזכר גם שיש לנענע את ארבעה המינים:

לולב שיש בו שלושה טפחים כדי **לנענע** בו, כשר (משנה סוכה ג, א).

והיכן היו **מנענעין**? (משנה סוכה ג, ט).

קטן היודע [נ"א: שיש בו דעת] **לנענע** חייב בלולב (משנה סוכה ג, טו); תוספתא חגיגה א, ב).

השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע, לולב ו**מנענע**, מגילה וקורא בה. וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא (ברכות ל, א).³

3 האמור בבבלייתא זו, מופיע בתלמוד ירושלמי סוכה ג, ח בשם של אמוראים: "רב חייה בר אשי בשם רב: זה שהוא משכים לצאת לדרך נוטל לולב ומנענע. שופר ותוקע. לכשתגיע עונת קריאת שמע הרי זה קורא את שמע ומתפלל". דברים אלו מופיעים בהקשר של המשנה (סוכה ג, ח) בה נאמר: "מי שבא בדרך ולא היה בידו לולב כשיכנס לביתו יטול על שולחנו, אם לא נטל בשחרית יטול בין הערביים, שכל היום כשר ללולב". ראה גם סוכה לח, א תוס' ד"ה מדקתני. ההקשר של לולב ונענוע בו מופיע במדרש כפרשנות לפסוק: "ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה' בכל עצי

גם בפסיקתא דרב כהנא (מהד' מנדלבוים נספחים ב) נזכרת פעולת הנענוע בעת הנטילה:

ועוד אמרתי לכם שתקחו לולב ותנענעו לפניי, ואעפ"י שאתם עושין כן, אין אתם גומלין לי אלא פורעין לי. למה? שבשעה שהוצאתי אתכם ממצרים עשיתי את ההרים לנענע מלפניכם, שנאמר: "ההרים רקדו כאלים" (תהילים קיד, ד), ואף לעתיד לבוא כן אני עושה לכם, הדא הוא דכתיב: "ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רינה" (ישעיהו נה, יב).

מוזכרת גם פעולת 'הילול' שעושים בלולב. במדרש מוצגת התועלת שיש בעץ התמר (במדבר רבה פרשה ג, א), כאשר הלולב נועד להילול:

תמרה זו אין בה פסולת. אלא תמרים לאכילה, לולבין להילול, חריות לסיכוך, סיבים לחבלים, סנסנים לכברה, שפעת קורות לקרות בהן את הבית. אצל האמוראים בתלמוד בבלי מופיעה פעולה מקדמית, שהמקיים אותה יצא ידי חובת מצות ארבעת המינים - והיא הגבהת ארבעה המינים ממקומם. במשנה (סוכה ג, יד) נאמר: "רבי יוסי אומר: יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, ושכח והוציא את הלולב לרשות הרבים, פטור, מפני שהוציאו ברשות". בגמרא (סוכה מא, ב - מב, א) נאמר:

אמר אביי: לא שנו אלא שלא יצא בו, אבל יצא בו חייב. הא מדאגבהיה נפק ביה? אמר אביי: כשהפכו.

לדברי אביי במשנה כשנאמר פטור הכוונה היא שאם הוציאו בשעה שעדיין לא יצא בו פטור, מפני שהיה אנוס ושכח והוציאו בשל טרדתו בדבר מצוה. אבל אם הוציאו לאחר שכבר יצא בו חייב חטאת, מפני שאינו טרוד עוד בדבר מצוה. על דברי אביי הקשתה הגמרא איך יתכן שיוציאו לרשות הרבים ועדיין לא יצא בו ידי חובה, הרי מיד שהגביה את הלולב ממקומו הוא קיים את המצוה? תירץ אביי: כגון שהפך את הלולב בשעה שלקחו, שאז אין יוצא בו, עד שיטלנו כדרך גדילתו.

על כך שיוצאים ידי חובה בהגבהת ארבעה המינים יש ללמוד גם מהאמור במקום נוסף בגמרא (פסחים ז, ב), שם דנה הגמרא מדוע על מצוות מסוימות מברכים "וציוונו על..." ועל מצוות אחרות מברכים "וציוונו ל...". לדברי רב פפי מברכים "על..." על לשעבר, כשהמצוה כבר קוימה. בגמרא הובאה תוספתא (ברכות ו, י) שבה נאמר:

ברושים ובכורות ובנבלים ובתפים ובמנענעים ובצלצים" (שמ"ב ו, ה). מה הם המנענעים? כך נאמר במדרש (במדבר רבה, פרשה ד, כ): "כיון שהעלו אותו היו תשעים אלף זקנים מהלכין לפניו, והכהנים טוענין בו, והלויים מנגנין, וכל ישראל משחקין. מי שיש בידו לולב, מי שיש בידו תוף וכלי שיר. הדא הוא דכתיב: 'ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה'... ובמנענעים' - זה לולב שאדם מנענע בו".

העושה לולב לעצמו אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. כשהוא נוטלו אומר: ברוך אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על נטילת לולב⁴.

אם כן ברייתא זו קשה על דברי רב פפי, הסובר ש"על" משמע לשעבר! על כך השיבה הגמרא: "שאני התם, דבעידנא דאגבה נפק ביה", מהרגע שהגביה את הלולב כבר יצא ידי חובתו, והברכה על ארבעת המינים היא תמיד לאחר שהנוטל קיים כבר את המצוה, ולכן יש לברך "על...", שהוא לשון לשעבר.

בשני המקומות ה'סתמא דגמרא' היא זו שאמרה שבעת ההגבהה יוצאים ידי חובה. בגמרא בסוכה (מב, א) אביי מסכים עם הנחה זו, ומשיב שיש להגביה את ארבעת המינים לפני הברכה בצורה כזו שאין יוצאים בה ידי חובה.

אם כן, על פי התלמוד בבלי קיימות שלוש אפשרויות להסביר את הפעולה הנדרשת: "ולקחתם לכם" - נטילה, הגבהה, נענוע, ונוסח הברכה מורה על הנטילה: "על נטילת לולב". אולם על פי התלמוד הירושלמי קיימות רק שתי אפשרויות להסביר את פעולת הלקיחה: נטילה ונענוע⁵. יציאה ידי חובה באמצעות פעולת הגבהה לא נזכרת בירושלמי.

בדברים הלן נברר את המשמעות והתוכן של כל פעולה מבין שלוש הפעולות האלו. נלבן את הדברים כפי שהם בתלמוד הבבלי, ולאחר מכן את הופעתם בתלמוד הירושלמי⁶.

ב. תלמוד בבלי: לולב כדי לנענע, והיכן היו מנענעין, מדאגביה נפק ביה

המשניות בפרק השלישי במסכת סוכה עוסקות במצות נטילת ארבעת המינים. המשניות הראשונות בפרק עוסקות בכשרות כל מין בפני עצמו (משניות א-ז), ובאגד ארבעת המינים (משנה ח). כבר בתחילת הפרק, בסוף המשנה הראשונה, נזכרת

4 תוספתא זו נזכרת בתלמוד בבלי בסוכה מו, א. כיום לא נהוג לברך על עשיית חפצי המצוה. ראה בפרק "מצוה לבנות סוכה" בספרי זמני יהודה וישראל, עמ' 335-346.

5 בגמ' סוכה מא, ב מסופר שמר בר אממר סיפר לרב אשי שאביו היה מחזיק את ארבעת המינים כל התפילה. בגמרא נאמר שמותר היה להחזיק את הלולב בתפילת העמידה מאחר "והכא מצוה ניהו ולא טריד בהו". רש"י שם ד"ה הכא: "נטילתה ולקיחתה מצוה היא, ומתוך שחביבה מצוה עליו אין משאה ושימורה כבד עליו, ולא טריד". הנטילה והלקיחה היא אותה מצוה. הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש סוכות, ב, עמ' א-יט, דן במצבים שונים הקשורים למהות פעולת הלקיחה, האם הפעולה היא החזקה ביד, או הנטילה ממקום אחר.

6 בבירור שיטות הראשונים בעניין זה, ראה: הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש סוכות, חלק ב עמ' ע-עג; הרב אשר וייס, מנחת אשר מועדים (ראש השנה, יום כיפור וסוכות) סי' נא.

פעולת הנענוע: "כל לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע בו כשר" (משנה א)⁷. ההלכה במשנה זו נועדה להגדיר את שיעור גובה הלולב, ואת הפעולה הנדרשת בנטילה.

האזכור של הנענוע במשנה הראשונה הוא במסגרת דיני כשרות הלולב [גזול, ציני הר הברזל, עיר הנדחת, ועוד], ובאופן ממוקד יותר בנוגע לגובה המינימלי של הלולב. השיעורים של ארבעת המינים מופיעים בתוספתא (סוכה [ליברמן] ב, ח): "שיעור הדס וערבה שלושה טפחים, ולולב ארבעה". על כך הקשתה הגמרא (סוכה לב, ב) "תנן 'לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע בו כשר'", ומכאן שגובהו של הלולב הוא רק שלושה טפחים! השיבה הגמרא: "אימא, וכדי לנענע בו כשר", כך יש לפרש את דברי המשנה שתהיה תואמת את הברייתא: לולב שיש בו שלושה טפחים, ובנוסף יש לו עוד טפח כדי לנענע בו, כשר. אך גם ע"פ פרשנות זו לא ניתן לדעת כעת באיזה שלב יש לנענע, האם כבר בנטילה או רק בהלל.

פעולת הנענוע נזכרת בהרחבה רק במשניות אחר כך, ואותה יש לבצע בעת אמירת ההלל (משניות ט-יא)⁸. פעולת הנענוע נזכרת גם במשנה האחרונה שבפרק (משנה טו).

בעקבות דברי המשנה "והיכן היו מנענעין" (משנה ט) שאלה הגמרא (סוכה לו, ב): "נענוע מאן דכר שמייה?" היכן נזכרה עד עתה פעולת הנענוע? ועל כך השיבה הגמרא: "התם קאי: 'כל לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע בו כשר', וקאמר היכן מנענעין". התשובה היא שכבר במשנה הראשונה שבפרק נזכר שמנענעין בלולב, והגמרא קישרה בין המשנה בה נזכר נענוע (משנה א), לבין המשנה בה נאמר היכן מנענעין (משנה ט). הנענוע המדובר (משניות ט-יא) הוא בעת אמירת בהלל, ומכאן שאין לנענע בעת הנטילה.

הרב ירוחם פישל פערלא (בפירושו על סה"מ לרס"ג כרך ג מילואים סי' ה דף רלה) כתב שבנוגע ליום הראשון נאמר "ולקחתם לכם", כשההדגש הוא בפעולת הנטילה, ועל כך נאמר בגמרא (פסחים ז, ב) "כיון דאגביה נפק ביה". אך במקדש נטלו שבעה ימים, ועל ימים אלו כתוב: "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ) פעולת השמחה היא בנענועים, ועל כן נוסח המשנה הוא: "והיכן היו מנענעים" בבית המקדש. זו כנראה גם עדותו של ר' עקיבא בהמשך אותה משנה: "צופה הייתי ברבן

7 משנה זו נזכרת בסוגית הגמ' במנחות מא, ב - מב, א, שם נאמר גם: "כבר עלו זקני בית שמאי וזקני בית הללו לעליית יוחנן בן בתירא ואמרו ציצית אין לה שיעור, כיוצא בו לולב אין בו שיעור", והגמרא מסבירה שללולב אין שיעור למעלה (מקסימום), אך יש לו שיעור למטה (מינימום) כדברי משנתנו בסוכה.

8 מרש"י סוכה נ, ב ד"ה בשיר עולה שהלויים היו אומרים את ההלל בזמן תמיד של שחר, ונראה שאז היו העם מנענעים בלולבים בפסוקים מסוימים.

גמליאל ורבי יהושע שכל העם היו מנענעין את לולביהן והן לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה" (משנה סוכה ג, ט). ר' עקיבא מתאר מה הוא ראה במקדש⁹. לאחר החורבן תיקן רבן יוחנן בן זכאי שיהיה לולב ניטל במדינה שבעה ימים זכר למקדש (משנה סוכה ג, יב)¹⁰, ובמסגרת זו תיקן ריב"ז שיהיו מנענעים בעת אמירת ההלל, וכפי שהיה בזמן המקדש. אשר על כן כשהסתמא דגמרא שאלה: "נענוע מאן דכר שמיה?" השאלה היא מנין שמנענעים לאחר החורבן בעת אמירת ההלל, ועל כך התשובה: "התם קאי 'כל לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע בו כשר', וקאמר היכן מנענעין", היכן מנענעין כיום באמירת ההלל וכפי שהיה בזמן המקדש¹¹. יושם לב שנוסח המשנה הוא: "היכן היו מנענעין", ובתשובת הגמרא נשמטה המילה "היו" - "וקאמר היכן מנענעין"¹².

מאחר שברור שיש לנענע בעת אמירת ההלל גם כיום לאחר החורבן, דנים הראשונים בשאלה האם יש לנענע גם בעת הנטילה ומה המקור לכך, או שאכן אין לנענע בעת הנטילה, ומה החשיבות של הנענוע כיום לאחר החורבן בעת אמירת ההלל. נציין ארבעה כיוונים בעניין זה, כפי שעולה מדברי גאונים וראשונים בעקבות סוגיות הבבלי.

1. עיקר המצווה לנענע היא בעת אמירת ההלל

רב עמרם גאון (סידור רב עמרם גאון, דף נ, ב [מובא באוצר הגאונים סוכה, עמ' 53-52]) כתב בשם רב פלטוי בן אביי ראש הישיבה:

9 על צפייתו זו של ר' עקיבא במקדש, ראה: הרב ישראל אריאל, מחזור המקדש - סוכות, עמ' 33-35. ראה שם עמ' 25-31 על מנהגם של אנשי ירושלים בנטילת לוב והשמחה בו. על המצווה האישית ליטול לולב בבית המקדש, ראה: הרב אורי רדמן, "נטילת לולב במקדש", מעלין בקדש, כד (תשע"ב), עמ' 43-60.

10 על תקנת ריב"ז, ראה בספרי: "נטילת לולב לאחר החורבן ומיסוד הנהגות זכר למקדש", מועדי יהודה וישראל, עמ' 113-132.

11 כדברי הר"פ פערלא, ראה גם הרב מיכל זלמן שורקין, הררי קדם, א, ס' קמ, ב (עמ' רמט). הרב יעקב אריאל, "לולב בירושלים בזמן הזה", שו"ת באהלה של תורה, ה, עמ' 382-383, הקשה על הר"פ פערלא מכך שבמשנה (סוכה ג, א) נאמר ששיעור לולב שלושה טפחים כדי לנענע בו, משמע ששיעור זה נוהג בין במקדש ובין במדינה ולא בעקבות תקנת ריב"ז. ויש להשיב שזו הייתה שאלת הגמרא: "נענוע מאן דכר שמיה", היכן מנענעין כיום באמירת ההלל וכפי שהיה בזמן המקדש, והתשובה היא שדין זה נאמר במשנה הראשונה ולאחר החורבן.

12 בכת"י וטיקן 134 ובכת"י מינכן 140 וכת"י הסמינר גם כאן נאמר "ותנא היכן היו מנענעין". בכת"י מינכן 95 נאמר: "נענוע מאן דכר שמיה חסורי מחסרה והכי קתני כל לולב שלושה טפחים כדי לנענע בו וקתני היכן היו מנענעין בהודו לה' בתחילה". בכת"י לונדון הספריה הבריטית 5508: "היכן מנענעין... וקתני היכן היו מנענעין".

מי שנוטל לולב לצאת בו חייב לברך עם נטילתו, שהלכה רווחת היא כל המצוות מברך עליהם עובר לעשייתן... ולעניין נענוע אם שלא בשעת התפילה נוטלו מברך עליו ומנענעו. ואם רוצה לעשות כאנשי ירושלים יישר כוחו, כדתניא אמר ר' יהודה כך היה מנהגן של אנשי ירושלים: אדם יוצא לבית הכנסת לולבו בידו, קורא קריאת שמע לולבו בידו, קורא את ההלל לולבו בידו... (סוכה מא, ב).

המובאה מהגמ' בסוכה איננה בנוסח שמופיע בתלמוד הבבלי. שם מופיע מנהג אנשי ירושלים בשמו של ר' אלעזר בר צדוק, וכן לא נזכר שהלולב ביד בעת אמירת ההלל, ונזכר קורא קריאת שמע ומתפלל. מכל מקום יתכן שמתפלל הכוונה אכן בעת אמירת ההלל¹³.

באופן דומה מופיע גם בשם רב מתתיה (אוצר הגאונים, סוכה עמ' 53):

מצוה לנענע בהלל, כתנן והיכן היו מנענעים... או בשעה שנוטלו מברך עליו ומנענעו ויצא.

מדברי הגאונים בולט שעיקר מצוות הנטילה והנענוע היא בעת אמירת ההלל. יש מצבים בהם ניתן לצאת ידי חובה כשמנענעים בעת הנטילה.

ר' יצחק אבן גיאת (אוצר הגאונים, סוכה, עמ' 54) כתב בשם רב האי גאון:

העם נהגו לברך בשעת ההלל, ולאותה מכוונים לנטילת מצוה, אבל קודם לכן לתפיסה בעלמא לחבב המצוה הן ולא נטילת מצוה. ומדאמירן מדאגביה נפק ביה מכל מקום במתכוון לצאת, אבל הגומר בליבו לנטלו לחבבו לא נפק ביה.

בדבריו לא נזכרת פעולת הנענוע. אך נראה שכוונתו היא שיש לנענע בעת אמירת ההלל, וזו עיקר מצות הנטילה של הלולב. אמנם ניתן לצאת ידי חובת המצוה של ארבעת המינים בעת הנטילה. "מדאגביה נפק ביה" זה רק אם מתכוון לצאת ידי חובה בנטילה שלא במסגרת ההלל.

מכאן יש ללמוד שיש ליטול את הלולב סמוך לאמירת ההלל (מעשה רוקח בשם הגאונים, אוצר הגאונים סוכה עמ' 54):

מאי טעמא תקנו ברכות הלולב אחר עושה שלום? שבעושה השלום ברכת כהנים, מה ברכת כהנים מרצה בין ישראל לאביהם שבשמים, אף ארבעה מינים שבלולב מרצה בין ישראל לאביהם שבשמים¹⁴.

13 כך משמע גם מדברי רב נטרונאי גאון ועוד גאונים, ראה שם באוצר הגאונים עמ' 53.

14 מכאן שעדיף ליטול ארבעה מינים סמוך לאמירת ההלל ולא בסוכה. ראה: הר"ד סולוביצ'יק בשם אביו (רשימת שיעורים סוכה עמ' קעט). כך כתב גם הרב משה שטרנבוך (מועדים וזמנים ב ס' קיז) בשם הגרי"ז דודו של הר"ד סולוביצ'יק הנ"ל. אמנם יש הנוהגים כדעת השל"ה (הובאו דבריו

2. מנענעים בעת הנטילה ובעת אמירת ההלל

בשם רב שר שלום גאון (הלכות פסוקות סי' קעט) מובא:

והנוטל לולב כיוון שמברך על נטילת לולב לאלתר, מגביהו, מוליך ומביא מעלה ומוריד, וכן בהודו לה' ובאנא ה' הושיעה נא. ובשני מקומות צריך לנענע. אחת בשעה שמברך ואחת בשעת ההלל.

לא צוין מקור ממנו לומדים שיש לנענע בעת הנטילה. התוספות (סוכה לז, ב ד"ה בהודו) הודה שלא כתוב במפורש במשנה בסוכה שיש לנענע בעת שנוטלים את הלולב ומברכים עליו, והוא לומד זאת משני מקורות אחרים:

ובשעת ברכה לא מצינו אם חייב לנענע בתחילת נטילה, אלא מדאמרין בפירקין (משנה סוכה ג, ט; בבלי סוכה מב, א) 'קטן היודע לנענע חייב בלולב'¹⁵, משמע דמנענע בתחילת הברכה, אף על פי שאינו יודע לקרות הלל. ועוד מדתניא במסכת ברכות בסוף תפילת השחר (דף ל, א ושם) 'הקדים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה', משמע דמנענע בלא הלל¹⁶.

קשה לקבל שתכלית הפעולה של הלקיחה, שהיא הנענוע של הלולב, נזכרת בברייתא שלא מובאת כלל במסכת סוכה העוסקת בקיום מצוות למי שיוצא לדרכו לפני עלות השחר. כך גם בנוגע להוכחה מהמשנה בעניין חובת קטן בלולב, קשה לקבל שעל חובת הנענוע בעת הנטילה אנו לומדים מהמשנה האחרונה של הפרק העוסק בענייני ארבעת המינים, ובנוגע לדינו של ילד קטן מאיזה שלב בחייו הוא חייב בלולב.

במקום אחר חידד תוספות את היחס שבין פעולת הנטילה לבין הנענוע. בגמרא נזכר הכלל "כל המצוות מברך עליהם עובר לעשייתן" (סוכה לט, א), והתוספות (שם ד"ה עובר) התאים בין יישום הכלל בעת נטילת ארבעה מינים, לבין דברי הגמרא שאמרה "מדאגביה נפק ביה" (סוכה מב, א):

עובר לעשייתן - מטעם זה צריך לברך אלולב קודם שיטלנו. דאי לאחר שנטלו 'מדאגביה נפק ביה' כדאמרין בסוף פירקין (דף מב, א). ומיהו לא מסתבר כלל, דהיאך יברך עליו והוא מונח בכלי.

במגן אברהם שו"ע או"ח סי' תרנב ס"ק ג) שנוטלים בסוכה לפני התפילה. דעת הש"ח מבוססת על דעת הסוברים שעיקר הנענועים הם בנטילה (וכפי שיובא בהמשך), ראה: הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש סוכות, חלק ב עמ' עב.

15 על חובת קטן בלולב נאמר גם בתוספתא חגיגה א, ב: "קטן... יודע לנענע חייב בלולב", וכן נזכר בגמ' ערכין ב, ב.

16 שני טיעונים אלו כבר מופיעים גם בשם רב ניסים גאון וגאונים נוספים (אוצר הגאונים סוכה עמ' 54). כך מופיע גם בתוספות הרא"ש סוכה לז, ב; רא"ש סוכה ג, כו.

תוספות מציע כמה אפשרויות כדי לפתור את הבעיה.

[א] ושמא משיתחיל ליטול לולב קודם שיטול האתרוג מברך, והיינו עובר לעשייתן, שמעכבים זה את זה.

[ב] אי נמי לאחר שנטל שניהם אלא שהופך אחד מהן כדאמרינן בסוף פירקין (דף מב, א) כשהפכו דאין יוצא במצות אלא דרך גדילתן... ואפילו נקיט להו כדרך גדילתן אפשר שיתכוין שלא לצאת בו עד אחר ברכה.

[ג] אי נמי משום דלא גמרה מצוותו עד אחר ניענוע... ומיהו לא דמי כולי האי, דניענוע אינו אלא מכשירי מצוה בעלמא ולא מעכב, כדאמרינן בסוף פירקין מדאגביה נפק ביה... וצריך לומר על כורחך הואיל והמצוה לא נגמרה עדיין לגמרי, דבעי ניענוע, מברך.

ועוד כדאמרינן בסוף פירקין (דף מא, ב) "מנהגן של אנשי ירושלים אדם יוצא מתוך ביתו ולולבו בידו נכנס לבית הכנסת ולולבו בידו קורא ק"ש ולולבו בידו", אף על פי שכל אלו הדברים אין מעכבין מ"מ הואיל ויש בדבר מצוה מן המובחר חשיב כעובר לעשייתן¹⁷.

המכנה המשותף לכל ההסברים הוא שהברכה נאמרת לפני שנעשית פעולת נטילה ככונה. מדברי התוספות יש ללמוד שהנענוע הוא השלמת פעולת הנטילה, אם כי פעולת הנענוע איננה מעכבת. גם מנהגם של אנשי ירושלים ללכת עם ארבעה מינים לכל מקום היא אמנם למצוה מן המובחר, אך כל אלו מאפשרים להגדיר את הברכה בשלב הנטילה כ"עובר לעשייתן".

התוספות (פסחים ז, ב ד"ה בידנא) דן באותו עניין בעקבות דברי הגמרא: "בעידנא דאגבהה נפיק ביה":

וא"ת כיון דנפק היאך יברך והלא צריך לברך עובר לעשייתו? ואומר ר"י אף על גב דנפק אכתי עוסק במצוה, שצריך לנענע בקריאת הלל (סוכה לז, ב)¹⁸.

לדברי ר"י הברכה בתחילת הנטילה מתאימה לכלל "כל הברכות מברך עובר לעשייתן", מאחר ופעולת הנטילה נמשכת עד סוף הנענועים שבהלל¹⁹.

17 ראשונים נוספים כתבו הסברים דומים. ראה: ריטב"א פסחים ז, ב ועוד אחרים.

18 כך כתב גם הר"ה (המאור הקטן פסחים ג, ב ברי"ף): "ובלולב לא מברכין לעולם אלא על נטילת לולב דמדאגביה נפק ביה ואף על פי שכל המצוות מברך עליהם עובר לעשייתן, כיון דאית ליה לקרות את ההלל ולנענע שהוא שירי מצוה כעובר לעשייתה דמי, ולעולם נוטלו כדרכו ומברך על נטילת לולב ואינו מברך ליטול כיון דנפק ביה מדאגביה".

19 הרב צ"פ פרנק, מקראי קדש סוכות, ב, עמ' ע למד מדברי ר"י שצריך לנענע הוא בהלל, אך אין הכרח להסביר כך. מדובר על פעולה שמתחילה בנטילה, ומסתיימת בעת הנענוע בעת אמירת פסוקי ההלל.

3. אין מקור מפורש לכך שמנענעים בעת הנטילה

בהגהות מיימוניות (הלכות לולב, ז, אות ס) כתב בשם רבינו שמחה שאין מקור לנענוע בעת הנטילה, והוא דחה את ההוכחה מהברייתא (ברכות ל, א) העוסקת במי שהשכים לצאת לדרך:

רבינו שמחה כתב דנענוע שלאחר נטילה לא מצינו לא בגמרא דידן ולא בירושלמי²⁰ ולא בתוספתא רק בהלל. רק הא דמייתי בשילהי פרק תפילת השחר (ברכות ל, א) "השכים לצאת לדרך מביא שופר ותוקע לולב ומנענע", ושמה מכאן נהגו לנענע אחר נטילה. אף על גב דאיכא למדחי, דשאני התם דלית ליה לולב בשעת קריאת הלל. ופוק חזי מה עמא דבר שמנענעין בשעת נטילת לולב, וגם מנענעים בשעת קריאת הלל. אבל תימה דמתניתין דקתני היכן מנענע אמאי לא קאמר נמי אחר נטילתו. עד כאן.

רבנו שמחה טען שמאחר ומדובר במי שיוצא לדרך, כנראה זמנו קצר ולא יהיה לו לולב בהמשך בעת אמירת ההלל, על כן הוא מנענע בעת הנטילה. אכן הציבור נוהג לנענע בעת הנטילה. רבנו שמחה תמה אם יש מצוה לנענע בעת הנטילה מדוע הדבר לא נזכר במפורש במשנה.

4. עיקר הנענועים בעת הנטילה ויש לנענע גם בעת אמירת ההלל

הראב"ה (חלק ב הלכות לולב סימן תרפג) כתב:

דעיקר הנענוע כמו שיתבאר דינו נראה בעיני שהוא בשעת הברכה. אבל נענוע דמתניתין ב"הודו" וב"אנא ה' הושיעה נא" הוא נענוע בעלמא²¹.

הרב מנחם המאירי (בית הבחירה סוכה לו, ב) פירש ששאלת המשנה "והיכן היו מנענעין", ושאלת הגמרא "נענוע מאן דכר שמיה" בהקשר של הנענועים בהלל, נובעים מכך שברור ופשוט שמנענעים בעת נטילת הלולב:

היכן היו מנענעין וכו'. שאלו בגמרא "נענוע מאן דכר שמיה". כלומר שעיקר הדבר ודאי בנטילה הוא, וכמו שאמרו "מדאגביה נפק ביה", והיכן מצינו שיהא צריך נענוע בנטילה עד שהוא שואל היכן מנענע? והשיבו שהוא מוסב על מה שאמרו (משנה סוכה ג, א): "לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע" ופירשו בה "וכדי לנענע". ומתוך כך הוא שואל: "היכן היו מנענעין?" ורצונו לומר מלבד הנענוע שהוא מנענע בשעה שבא לברך עליו לצאת ידי חובת נטילה, שעל

20 כמובא לעיל (הע' 3) מהמובא בירושלמי סוכה ג, ח אודות מי שהשכים בבוקר ונוטל לולב ומנענע, למדו ראשונים אחרים על נענוע בעת נטילת הלולב.

21 דברי הראב"ה הובאו גם ברא"ש (סוכה ג, כו) הראב"ה דייק מדברים שלדבריו מופיעים בירושלמי, אך אין הם מופיעים בירושלמי שלפנינו. כך גם העיר בקרבן נתנאל על הרא"ש אות ת.

אותה נטילה אין מקום לשאול היכן, אלא שבאיזו שעה שביום שהוא רוצה מברך ונטל ומנענע, אלא שקבלה הייתה בידם שאף בתוך ההלל היו מנענעים להתעוררות שמחה, ועל אלו הוא שואל היכן. ולא הוצרך להזכיר במשנה (סוכה ג, א) שבשעת הברכה צריך נענוע, שקל וחומר הוא, אם במקומות שבתוך ההלל צריך, כל שכן בשעת הברכה שהוא עיקר, ובהדיא אמרו (ברכות ל, א) "המשכים לצאת בדרך מביאין לו שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה", וודאי על הנטילה שהוא נוטלו לצאת בו הוא אומר כן דומיא דשופר. וכן ראייה אצל קצת חכמי הדור ממה שאמרו בגמרא בסוגיא זו (סוכה לח, א) "רב אחא [בר יעקב] ממטי ליה ומייתי ליה", רצה לומר מוליך ומביא, ואמר "האי גירא בעיניה דשנטא", ואילו בנענוע של הלל האיך היה מפסיק לשיחת חנם, אלא לנענוע של ברכה הוא אומר כן ופשוטה היא. אלא שבנענוע של הלל הוא שואל היכן מנענע, ואמר בהודו לה' תחילה וסוף... ועכשיו נהגו להקל ולסמוך על נענוע שבשעת הברכה, וכל שכן במקומות שאין הלולבין ומינין שבהם מצויים בריח, ומפני שהנענוע שבקריאת ההלל אינו אלא מנהג²².

למאירי ברור שעיקר הנענוע הוא בנטילה, והאמור בגמ' "מדאגביה נפק ביה" מבוסס על כך שעיקר המצוה הוא בנטילה, ולכן לא על כך שאלה הגמרא "נענוע מאן דכר שמיה". לפיו, אם מנענעים בעת אמירת ההלל, קל וחומר שמנענעים בעת הנטילה. כמו התוספות הוא מוכיח מהברייתא (ברכות ל, א) שהנטילה היא הנענוע, וכן מאמירתו של רב אחא שהנענועים הם חץ בעיני השטן (סוכה לח, א). השאלה של המשנה: "היכן היו מנענעין" היא על סמך המסורת שהייתה לתנאים שמנענעים גם בעת אמירת ההלל, והשאלה היא באלו פסוקים מנענעים בעת אמירת ההלל.

כאמור לעיל, קשה לקבל שהיה ברור ומוסכם לכל שמנענעים בעת הנטילה. יתכן שבשעת הנטילה לא מנענעים כי אין ציווי על כך בתורה, ורק בהלל מנענעים מאחר שכל העניין של נטילת לולב בעת ההלל הוא תקנה של חכמים והם תקנו לנענע בהלל, ועל כן שאלה המשנה היכן מנענעים בהקשר של אמירת ההלל. הברייתא שהובאה בגמרא בברכות לא נזכרת כלל בגמרא בסוכה, וגם רב אחא בר יעקב הסביר באופן כללי מדוע מנענעים, אך לא בהכרח שהוא אמר דבריו אלו בעת שהוא נטל ונענע.

ממכלול הפירושים עולה שאין מקור ברור לכך שיש לנענע בעת הנטילה, אך יתכן שהייתה מסורת ידועה שמנענעים אז, ועל כן לא היה צורך לכתוב זאת באופן ברור, אך גם הטוענים שאין מקור לנענוע בעת הנטילה מודים שכך נוהגים. קיימות הצעות שונות איך להגביה את הלולב באופן כזה שלא יוצאים בו ידי חובה, ואחד ההסברים

22 דברי המאירי ברורים ובהירים, אך קדמו לו בפירוש זה: ריטב"א, ר"ן (סוכה יח, ב בדפי הרי"ף), ועוד. ראה את דברי הערוך לנר (סוכה לו, ב) שהסביר את דבריהם.

הוא שגם אם יוצאים ידי חובה בהגבהת ארבעת המינים עדין לא התקיימה המצוה בשלמותה עד שמנענעים בעת הנטילה, או כשמנענעים בהלל.

ג. הלכה למעשה: נטילה, נענועים וברכות

נעין בדברי הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך.

הרמב"ם הלכות ברכות יא, ח כתב: 'ואימתי מברך? בשעה שישב בסוכה או כשינענע הלולב'²³. והרמב"ם הלכות לולב ז, ט-י פרט עוד:

ומצוה כהלכתה שיגביה אגודה של שלושה מינין בימין, ואתרוג בשמאל, ויוליך ויביא ויעלה ויוריד, וינענע הלולב שלוש פעמים בכל רוח ורוח. כיצד? מוליך ומנענע ראש הלולב שלוש פעמים, ומביא ומנענע ראש הלולב שלוש פעמים, וכן בעליה וירידה. והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת ההלל, בהודו לה' כי טוב תחילה וסוף ובאנא ה' הושיעה נא.

את דברי הרמב"ם ניתן לפרש בשני אופנים:

והיכן מוליך ומביא? בשעת קריאת ההלל בהודו לה' כי טוב...²⁴

או:

והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת ההלל? בהודו לה' כי טוב...

לפי ההצעה הראשונה רק בעת קריאת ההלל יש לנענע, ומכאן שיש לברך על הלולב סמוך לאמירת ההלל, ולזה הוא התכוון בהלכות ברכות יא, ח²⁵. לפי ההצעה השנייה, הרמב"ם ביאר באלו פסוקים בעת אמירת ההלל יש לנענע, אך הוא לא שלל את האפשרות לנענע בעת הנטילה, ולזה הוא התכוון בהל' ברכות יא, ח.

קשה אם כן, להתאים באופן ברור את דברי הרמב"ם עם אחת משיטות הראשונים שצינו לעיל.

הטור (אורח חיים סימן תרמד) כתב:

שחרית... ואחר חזרת התפילה נוטלין הלולב ומברכין עליו על נטילת לולב ושהחינו, וגומרין ההלל.

23 הרמב"ם הל' ברכות יא, טו כתב: "נטל את הלולב מברך 'על נטילת לולב' שכיון שהגביהו יצא ידי חובתו. אבל אם בירך קודם שיטול מברך 'ליטול לולב' כמו לישב בסוכה". כאן עסק הרמב"ם בנוסח הברכה ולא עסק בפעולת המצוה.

24 כך פיסק הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה שם.

25 כך הסביר הר"ד סולוביצ'יק, רשימות שיעורים סוכה עמ' קעט בשם אביו הרב משה סולוביצ'יק את שיטת הרמב"ם. הנענועים הם רק בהלל, והם חלק ממצות לולב. ראה שם גם עמ' קי-קי"א, קכז-קכז, קלח, ועוד. ראה גם הרב מיכל זלמן שורקין, הררי קדם, א, ס' קלג, ג (עמ' רלז-רלט).

בסימן אחר, פסק הטור (אורח חיים סי' תרנא):

וכשיטול הלולב בידו קודם שיטול האתרוג יברך על נטילת לולב ושהחיינו, כדי שיברך קודם לעשייתו, שאילו יטול ארבעתו קודם שיברך נמצא שכבר יצא קודם לעשייתו, שכיון שהגביה יצא. או יהפוך הלולב או האתרוג עד שיברך, ונמצא שלא יצא כיון שלא נטלו דרך גדילתו. אי נמי יכוין שלא לצאת עד שיברך. והרמב"ם ז"ל כתב שיברך קודם שיטלנו בידו, ולא נראה לר"י. ויש אומרים כיון שלא נענוע ועדיין יש לו לתופסו בידו, אף על פי שאינו מעכב קרינן ביה שפיר קודם לעשייתו. וטוב לעשות באחד מן הדרכים שכתבתיו... וינענע בשעה שמברך, וכן ינענע בשעת קריאת ההלל.

בנוגע למצוות הנטילה פסק הטור (אורח חיים סי' תרנב):

זריזין מקדימין למצות ונוטלין אותה בבוקר, שמצוותו מעלות השחר, ועיקר מצוותו בשעת ההלל.

כדברי הטור פסק גם השולחן ערוך (או"ח סי' תרמד, א; סי' תרנא, ה; ח; סי' תרנב, א). ממכלול דברי הטור והשולחן ערוך עולה שיש לנענע בעת נטילת הלולב ובעת אמירת ההלל, אך עיקר המצוה של נטילת לולב היא בעת אמירת ההלל, וממילא גם הנענוע. לפי דבריהם יש להסביר שכבר מדברי המשנה "לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע" (סוכה ג, א) יש ללמוד שייעודו של הלולב הוא הנענוע בו ועל כן יש לנענע בעת הנטילה, ובהמשך הפרק (משנה סוכה ג, ט) נזכר באלו פסוקים בהלל יש לנענע. בשל דברי הגמרא "מדאגביה נפק ביה" (סוכה מב, א; פסחים ז, ב) יש להזהר לא ליטול את ארבעה המינים באופן מסודר לפני הברכה, כי אז הנוטל יוצא ידי חובתו.

ד. תלמוד ירושלמי: לולב כדי לנענע, והיכן היו מנענעין, נתפלל בו

בתלמוד הירושלמי לא מופיעה בעקבות דברי המשנה (סוכה ג, ט): "והיכן היו מנענעין" שאלה בסגנון "נענוע מאן דכר שמייה?" (שראינו בסוכה לז, ב). כמו כן לא מופיע "כיון דאגביה נפק ביה" (סוכה מב, א; פסחים ז, ב)²⁶. ביטוי זה מופיע בסתמא דגמרא בבבלי, ולא מופיע כלל בירושלמי.

לפי הירושלמי יש שני חלקים למצוה: הנטילה והנענוע. להלן נצביע על אזכורים

26 הרב צבי יהודה קוק, שו"ת דעת כהן, עמ' תנא כתב: "בלולב על נטילת, ובתפילין על מצות, וי"ל בלולב משום שבעצם קיום המצוה אין שם שום המשך, וכדאמרין מדאגביה נפק ביה, סוכה מ"ב, ולכן אמר על זה הירושלמי ומברך בכל שעה ושעה שהוא נוטלו, שמצוותו אינה כוללת אלא נטילה זו, ובכל פעם הרי היא פעולת מצוה חדשה".

הקשורים לנטייה ולנענוע, ונגבש את העולה מהתלמוד הירושלמי בהשוואה לבבלי. נציין עוד שהאזכורים מהתלמוד הירושלמי הם בשמם של אמוראים שונים, ולא ברור שכל האמוראים הארצישראלים הסכימו לדברי האחרים.

במשנה (סוכה ג, א) נאמר שלולב היבש פסול. בגמרא בבבלי (סוכה כט, ב) הוסבר שהטעם הוא: "בעינן הדר וליכא". גם משמו של רבי אמי, אמורא ארץ ישראל, נזכר שלולב יבש פסול "מפני שאין הדר" (סוכה ל, א). רש"י (שם) כתב "דבעינן מצוה מהודרת, דכתיב 'ואנוהו' (שמות טו, ב)".

בירושלמי סוכה ג, א מופיע נימוק אחר: "לולב יבש פסול. רבי אבין בשם רבי יודה בר פזי: היבש פסול על שם 'לא המתים יהללו יה' (תהילים קטו, יז)". הריטב"א (סוכה כט, ב) התאים בין דברי הירושלמי לבבלי:

והיבש. פירוש פסולו לפי שאינו הדר כדאיתא בהדיא בגמרא בכמה דוכתי. ומה שאמרו בירושלמי משום "לא המתים יהללו יה" לשון צחות הוא... דאורחא דתלמודא דבני מערבא הוא בהכי למיתן כעין סניפי טעמים מן הכתוב לדינין של תורה²⁷.

אך מבין מפרשי הירושלמי היו שפירשו אחרת. כך כתב הרידב"ז (ירושלמי שם):

וזה דלא כש"ס דילן דהוא משום הדר, זה אינו, אלא פסולו דיבש הוא משום "לא המתים יהללו יה".

כך פירש (שם) גם הפני משה:

יבש פסול וכו' על שם "לא המתים יהללו יה". בדבר שהיא כמת, שנתייבש ונראה לבנוניתו, לא יהללו בו להקב"ה.

ע"פ מפרשים אלו ייעודו של הלולב הוא ההילול בו באמירת פסוקי ההלל. המשנה הראשונה שבפרק בה הובאו פסולי הלולב מציבה את הייעוד של מצות הלולב - ההלל לה', ולא ניתן להלל בלולב יבש²⁸. בסיפא של אותה המשנה נאמר: "לולב שיש

27 גם מהרא"ש סוכה ג, א נראה שהוא התאים בין התלמודים, וכן הראב"ד הל' לולב ח, ט. ובהלכות לולב לראב"ד ובשו"ת הראב"ד סי' ו-ז. כך פירש גם בקרבן העדה שם.

28 הראי"ה קוק יצא נגד נטילת אתרוגים מורכבים, וכתב על כך ספר בשם 'עץ הדר' (ראה מהדורת עץ הדר השלם, ירושלים תשמ"ו), בנוסף לאגרות ופעולות אחרות שהוא פעל לטובת נטיעות של אתרוגים לא מורכבים. אחד הנימוקים לשלול נטילת אתרוג מורכב הוא שלא מהללים את ה' בפרי שנעשתה בו עבירה. טעם זה דומה לאמור כאן שלא מהללים בלולב יבש כי "לא המתים יהללו יה". הראי"ה קוק ביסס את דבריו על מה שנאמר על קדושת פירות נטע רבעי 'קדש הלולים לה' " (ויקרא יט, כד), בירושלמי (פאה ז, ה) נאמר " 'קודש הלולים' הרי הוא כקודש שקורין עליו את ההלל" - 'וקודש שקורים עליו את ההלל אי אפשר כלל שיהיה ע"י פירות עבירה דאין זה הילול לה'. וגם לולב קורין עליו את ההלל" (עץ הדר השלם, אות לב. ראה שם גם אותיות כט, לג-לד.

בו שלושה טפחים כדי לנענע בו כשר, ויתכן שכוונת המשנה להצביע על הייעוד של הלולב "לנענע בו", ובהמשך יפורט מתי מנענעין בו²⁹. יתכן שמדברי המשנה ניתן ללמוד שהיו מנענעין גם בעת הנטילה.

גם במה שקשור לברכות על הלולב, בירושלמי (סוכה ג, ד), נאמר: כשהוא נוטלו מהו אומר? ברוך אקב"ו על נטילת לולב. נתפלל בו אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה. ומברך עליו כל שעה שהוא נוטלו. יש לברך בעת הנטילה ברכת "על נטילת לולב", ויש לברך בעת התפילה "שהחיינו". הרב יוסף רוזין, הרגוצ'ובר (צפנת פענח, רמב"ם הל' סוכה ו, יב) כתב: "ועיין בירושלמי פ"ג דסוכה ה"ד דעל הלולב מברך שהחיינו בשעת תפילה, דהיינו ר"ל בשעת ההלל, ומשום הנענועים". במקום אחר הסביר (מכתבי תורה סי' קנד) ש"במקדש עיקר המצוה היא האחיזה... ורק במדינה רק הנטילה לא האחיזה... במקדש האחיזה היא המצוה - 'ושמחתם' ". ע"פ הירושלמי כיון שזו מצוה נמשכת ניתן לברך את הברכות לאורך משך קיום המצווה³⁰.

הרשב"ץ (שו"ת תשב"ץ חלק ב סימן רד) הסביר מדוע יש לברך שהחיינו בשעת התפילה בעת קריאת ההלל:

וראיתי בירושלמי פרק לולב הגזול (ה"ד) שאמרו כשהוא נוטל מברך על נטילת לולב. התפלל בו אומר: אשר החיינו וקימנו. וזהו שכתבתי כי הנענועין שהוא עושה בשעת תפילה בקריאת ההלל, הם שירי מצוה ומברך זמן עליהם. לפיו, הנענועים בעת אמירת ההלל הם המשך המצוה של הנטילה, ולכן ניתן לברך

ראה גם: הרב צבי יהודה קוק, צמח צבי, עמ' קסו-קסז).

29 בבבלי סוכה לב, ב נאמר: "אמר רב יהודה אמר שמואל: שיעור הדס וערבה שלושה, ולולב ארבעה, כדי שיהא לולב יוצא מן ההדס טפח. ורבי פרנך אמר רבי יוחנן שדרו של לולב צריך שיצא מן ההדס טפח. תנן לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע בו כשר? אימא וכדי לנענע בו כשר, מר כדאית ליה ומר כדאית ליה". רבי פרנך ורבי יוחנן הם אמוראים ארצישראלים והם סוברים שדרו של הלולב הוא ארבעה טפחים, שלושה טפחים ועוד טפח כדי לנענע. בירושלמי סוכה ג, א נאמר בשם ר' יוחנן: "רבי שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן: כיני מתני' כדי לנענע בו כשר". שם נזכר גם ר' פרנך שמדבר על הטפח הנוסף בלולב. מפרשי הירושלמי נוטים להסביר את דברי ר' שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן כפי שכתוב בבבלי, אך ראה בעלי תמר שם.

30 התוספות (סוכה לט, א) חידד את ההבדלים בין הבבלי והירושלמי: "ובהדיא אמר בירושלמי דברכות פרק הרואה (ט, ו) גבי ציצית 'העושה ציצית לעצמו אומר בא"י אמ"ה אקב"ו לעשות ציצית, נתעטף בה אומר אקב"ו להתעטף בציצית'. והיינו טעמא לפי שהמצוה מושכת כל זמן שהוא מעוטף ועומד. ומ"מ לא לגמרי דמי ללולב, דהתם מברך על נטילת לולב ומשנטל עברה כבר עיקר מצוה". לפי הירושלמי בסוכה ג, ד גם מצוות לולב היא מצוה נמשכת, הנטילה והנענועים. ראה הרי"ד סולובייצ'יק, רשימות שיעורים סוכה, עמ' קצו-קצח.

שהחיינו בשלב זה. דבריו על הנענועים שהם שיירי מצוה מבוססים על הגמרא (סוכה לח, א) שם מובא דרך הנענוע בתנופת שתי הלחם ושני כבשי עצרת עליהם נאמר ש"שיירי מצוה מעכבין את הפורענות שהרי תנופה שיירי מצוה היא ועוצרת רוחות וטללים רעים ואמר רבא וכן בלולב"³¹.

לא נאמר האם יש לברך "שהחיינו" בכל יום, או שרק בפעם הראשונה כשמקיימים המצוה. יתכן שבכל יום יש חובה לברך שהחיינו ע"פ דברי הירושלמי (סוכה ה, א):

רבי יוסי בי רבי בון בשם ר' בא בר ממל: למה קורין את ההלל כל שבעת ימי החג? כנגד הלולב שהוא מתחדש כל שבעה.

כוונת הירושלמי היא שבכל יום יש מצוה חדשה ליטול לולב, ומהביטוי: "מתחדש בכל שבעה" יש ללמוד שבכל יום יש לברך שהחיינו בעת אמירת ההלל. אכן, אין מצב דומה בהלכה בו יש לברך כל יום על מצוה שיש לקיים בזמן מסוים ושעושים אותה כמה פעמים בשנה ברצף של ימים, אבל כאן נאמר הדבר במפורש. הרב יששכר תמר (עלי תמר, סוכה ה, א) קישר את דברי הירושלמי הללו עם דרשת הירושלמי (סוכה ג, יא):

כנגד הלולב שהוא מתחדש כל שבעה. וכתב 'ושמחתם לפני ה' אלוהיכם' ותני בשמחת לולב הכתוב מדבר (ירושלמי סוכה ג, יא). וקשה, הרי הלולב מתחדש כל שבעה רק במקדש אבל לא בגבולין? אלא מתקנת ריב"ז ואילך. וצ"ל משום שמתחדש במקדש ובירושלים תקנו גם בגבולים.

בולט לעין אם כן שיש מקום משמעותי לנטילת הלולב וכנראה גם הנענוע בו בעת אמירת ההלל, והדבר בא לידי ביטוי גם בברכה. אמנם בירושלמי (ברכות ט, ג) נאמר שיש לברך על נטילת לולב ושהחיינו בעת הנטילה: "כשהוא נוטלו אומר על נטילת לולב ואשר החיינו. ומברך בכל שעה ושעה שהוא נוטלו", וכפי שאנו נוהגים כיום. כאמור לעיל נוסח התוספתא (ברכות ו, י) וכפי שהובא בבבלי (סוכה מו, א; פסחים ז, ב) הוא: "העושה לולב לעצמו אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. נטלו לצאת בו אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב". מכל מקום ע"פ הירושלמי (סוכה ג, ד) מצות לולב היא בנטילה ובתפילה בעת אמירת ההלל.

ע"פ דברינו יש להסביר את הקריטריון בנוגע לחובתו של קטן באופן הבא. בירושלמי (סוכה ג, יב) נאמר במשנה: "כל קטן שיש בו דעת לנענע, חייב בלולב"³², בנוסח המשנה שבבבלי כתוב: "קטן היודע לנענע חייב בלולב", ונוסח זה נזכר בהמשך דברי

31 על הטעמים לנענוע בלולב ראה: הרב יהודה אלטשולר, "הטעמים לנענועי הלולב בתלמוד ובראשונים", שמעתין, 132 (תשנ"ח), עמ' 57-65; הרב חיים כהן "החלבן" [נכתב ע"י הרב ראובן ששון], "הלולב וסוד הנענועים", טללי חיים - חגי תשרי, עמ' רפט-שיא.

32 כך נוסח המשנה בכת"י פרמה ובכת"י קאופמן, דפוס נפולי ועוד. ראה הרב יששכר תמר, עלי תמר, שם.

הירושלמי. המרדכי (סוכה רמז תשסג) הסביר:

קטן היודע לנענע חייב בלולב. תני בירושלמי דפירקין יודע לנענע חייב בלולב. לא סוף דבר לנענע, אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד כשורה ומנענע. יודע להתעטף בציצית אביו לוקח לו טלית. לא סוף דבר להתעטף, אלא להשליך שתי כנפות לאחוריו ושתי כנפות לפניו ואוחז בציצית כשורה בשעת קריאת שמע³³.

המרדכי כתב שדברים אלו מופיעים בירושלמי, אך אין זה מופיע בירושלמי שלפנינו. יתכן שכוונת המרדכי לנוסח המשנה שבירושלמי: "כל קטן שיש בו דעת לנענע חייב בלולב". לא סתם "קטן שידע לנענע" - לעשות את הפעולה הטכנית של "לנענע שלוש פעמים" (ירושלמי סוכה ג, ח), אלא "קטן שיש בו דעת לנענע", קטן שגם מבין את משמעות הפעולה של הנענוע וממילא יודע גם איך לבצעה. קטן היודע את ההלכות הייחודיות של נענוע הלולב, וכמו גם את דרך ההתעטפות הייחודית בציצית, חייב במצוות אלו. יתכן שיש להוסיף שהוא כנראה גם יודע באילו פסוקים בהלל מנענעים.

החתם סופר (סוכה מב, א) כתב על דברי המשנה:

קטן היודע לנענע חייב בלולב. צ"ע אי מן התורה מדאגביה נפיק ביה בלי שום נענוע למה לא יחנך הקטן היודע ליקח לולב בידו אפילו בלי נענוע? ומשמע בוודאי מדשיעורא דלולב שיצא מהאגד כדי לנענע בו ואי לאו הכי לא יצא ידי חובה, אם כן שמע מינה הלכה למשה היא שצריך לנענע על כל פנים נענוע כל שהוא, דהרי שיעורים הלכה למשה מסיני, ואם כן מה היה צריך לשנויי לעיל בשפכו או שהוציאו בכלי, תיפוק ליה אף על גב דאגביה עדיין לא נענע בו. וכעת צ"ע.

אך יש להשיב לתמיהת החת"ס שהנענוע היא השלמת פעולת הנטילה, ואכן חכמים הציבו דרישה שקטן ידע לעשות את כל שלבי הפעולה - ליטול ולנענע בפסוקים הנכונים בהלל. כך הסביר הנצי"ב (מרומי שדה סוכה מב, א):

קטן היודע לנענע חייב בלולב. מוכח דאם אינו יודע לנענע פטור, דאע"ג דעפ"י דין תורה אין הנענועים מעכבין, ובהגבהה בעלמא יצא ידי חובת

33 כדברי המרדכי כתב גם בשיטה מקובצת ערכין ב, ב. ראה גם ערכין, פסקי תוספות, פרק א אות ה; הגהות אשרי, סוכה ג, לד, בשם האור זרוע. בשולחן ערוך או"ח סי' תרנז, א פסק: "קטן היודע לנענע לולב כדינו, אביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנכו במצוות". ראה גם: הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעבץ, אורח חיים, סי' ע, ז שכתב שמאחר ולשיטת הרמב"ם סדר הנענועים הוא מעצם נטילת הלולב... מעתה נראה בדעת הרמב"ם הא דשנינו קטן היודע לנענע חייב בלולב, היינו שידע לנענע כדינו בשעת קריאת ההלל". ראה שם גם סי' כ, ד.

המצוה, מכל מקום אין מצוה לחנכו אלא באופן שיהיה עושה כשיגדל, שהרי עיקר החינוך הוא משום שיהיה יודע לעשות אחר כך³⁴.

התמונה המתגבשת מהתלמוד הירושלמי היא שהלולב נועד להלל בו, ואשר על כן לולב יבש פסול. מברכים שהחיינו בעת שאומרים את ההלל ומנענעים בלולב, ואולי אף בכל יום משבעת הימים יש לברך שהחיינו. קטן שיש לו דעת, ויודע איך מנענעין והיכן מנענעין בעת אמירת ההלל חייב בלולב. נראה אם כן שלפי המובא בתלמוד הירושלמי, מצות הלולב בשלמותה היא הנטילה והנענוע בעת ההלל, והברכות הם בהתאמה לפעולות אלו.

סיכום

מפרשי הבבלי הציגו כמה אפשרויות להסביר את פעולת המצוה של הלולב, ההגבהה והנטילה, ואחר כך הנענועים בעת אמירת ההלל. אין מקור ברור לחיוב הנענועים בעת הנטילה, ואת חובת הנטילה ניתן לסיים כבר בעת ההגבהה של ארבעת המינים. הרושם הוא שההגבהה והנטילה הם חלק אחד של המצוה, והנענועים בעת אמירת ההלל הם חלק אחר של המצוה. יש כמובן קשר בין חלקים אלו, אלו הם שני חלקים של המצוה אבל כל אחד עומד בפני עצמו.

לפי הירושלמי מטרת הנטילה היא לשם נענוע ארבעת המינים במסגרת ההלל. גם פסולו של אתרוג יבש הוא מפני שלא ניתן להלל בו לה'. יש לברך את הברכות בעת הנטילה ובעת התפילה - בעת אמירת ההלל. יש להתחדש בנטילת הלולב כל שבעת ימי החג באמירת ההלל. "קטן שיש לו דעת חייב בלולב" - הכוונה היא לקטן שיועד לבצע את פעולות הנענוע ובאלו פסוקים יש לנענע בהלל.

34 זאת בשונה מהתוס' (סוכה לז, ב ד"ה הודו) והרא"ש (סוכה ג, כו) שכתבו: "קטן היודע לנענע חייב בלולב, משמע שמנענע בתחילת הנטילה אף על פי שאינו יודע לקרות את ההלל". ע"פ לשון המשנה כפי שהיא בבבלי נדרש מהקטן לדעת לבצע את פעולת המצוה הולכה והבאה. ראה לעיל הע' 15-16.

